

Az etikai tudat fejlődésének lépcsőfokai*

Az ember etikai magatartásának, tehát szemléletmódjának és cselekvésének három jellemző fokozata három jól körvonalazható tudatformát tár elénk: az erkölcsi normák értékelésének és a hozzájuk kapcsolódó emberi viszonyok három alapformáját. A gyermeki, a nagykorúsodó és az érett etikai magatartás tudatszintje ez. E három kategóriát kizárólag a megértés és a megértetés szándéka miatt rajzolom meg határozott vonásokkal. Nem kívánom tehát sem az egyes etikák, sem az emberi személyiség dinamikáját megmerevíteni. Reflexiómhoz az ösztönzést Jálícs Ferenctől, a Dél-Amerikában élő magyar teológustól kaptam, aki a hit változásait írja le lényegében az említett három tudatszint elemzésével. (1) Ő tesz ugyan néhány utalást az erkölcsi életre vonatkozólag is. Ez azonban csupán indítást ad a kérdés további átgondolására és etikai következményeinek levonására, melyet feladatommak tekintek. A kérdés jelentősége az, hogy e három lépcsőfok az egyedi személy tudatbeli fejlődése mellett tekintettel van az emberi gondolkodás fejlődésére, tehát a különböző etikai tudatszintekre. Ennek jelei még a kereszténységen belül is megfigyelhetők. De nem csupán erről van szó. Sajátos jelentősége van az etikai tudat fejlődésének körkötésében azáltal, hogy kezdjük felfedezni a valóban érett erkölcsi szemléletmód jellemzőit. Holott sokan még ma is csak a gyermeki és a felnőtt etikai értékelés megkülönböztetéséig jutnak el, kiélezve a kettő szembeállítását. Még keresztény etikások is szép számban akadnak, akik az emberi nagykorúság tudatszintjénél nem jutnak tovább. Tanulmányozzák a tézist és az antitézist, de nem keresik a szintézist.

Isnert dolog, hogy az ember fejlődő lény, nem csupán egyedi mivoltában, hanem közösségekben is. Az sem titok, hogy az egyedfejlődés, meg az emberiség egyetemes fejlődése tudati síkon szintén nyomon kísérhető, és bizonyos rokonságot mutat. Vannak gyermeki jellegű kultúrák, és van az emberi kultúrának felnőtt kora. De beszélhetünk kultúránk bizonyos kamaszkori jelenségeiről is. Vajon hogyan tükröződik mindez az embernek az etikához, elsősorban az erkölcsi normákhoz való viszonyában? Milyen tudatszint keretében lehet beilleszteni a naiv engedelmességet, vagy az erkölcsi szabályok irányában mutató kritikusságot? Mi a perszonális etikák törekvése, s melyik tudatszintre helyezhetők a keresztény élet hiteles tanúi?

Az etikai normák és a gyermeki tudatszint. A személyiség fejlődése szempontjából a gyermeki tudatszint az erkölcsi normákhoz való viszonyban is megmutatkozik. A gyermek számára — mint az köztudott — az erkölcsi magatartás szabályai *külső* szabályok és *tekintélyi alapon* elfogadott szabályok. A kivételes esetektől eltekintve a szülő, vagy a tanító mondja meg, mi a jó és mi a rossz, hogy mit szabad, vagy mit nem szabad csinálni. A magatartásforma kialakításában erkölcsi vonatkozásban is jelentős szerepe van a rászoktatásnak, amely feltételes cselekvési reflexek beépítése a bontakozó személyiségbe. A gyermek az erkölcsi szabályokat nem csupán szóbeli figyelmeztetések formájában kapja, hanem olykor testi fenyíték formájában is. Gyakran hallja: „Légy jó!”, „Fogadj szót!” Engedelmes magatartásának kialakítását segíti a jutalom, vagy a büntetés motivációja. S a jutalom rendszerint érzékelhető dolog, vagy rövid távú ígéret. A gyermek az erkölcsi magatartás szabályaira még nem reflektál. Nem kritizálja azokat, hanem elfogadja. Ha pedig engedetlen, akkor a rossz fogalmát így szokta kifejezni: „Rossz voltam, mert nem fogadtam szót”. Így van lényegében a tizparancsolattal is. Megtanulja azt, ha kell, és lecke-ként felmondja, ha úgy kívánják. A rendelkezés belső tartalmát olykor meg sem érti. A gyermek erkölcsi magatartása tehát nem önálló. Tekintélyi alapon áll. (2) Cselekvés-motivációját pedig alapvetően jellemzi a kellemes, az élvezetes keresése, illetve a kellemetlentől való félelem. Mindez eléggé ismert jelenség a pedagóg-

*E tanulmány a szerző Strassbourgbán, a Societas Ethica konferenciáján tartott előadásának módosított változata.

giából. — Számunkra jóval érdekesebb kérdés ennek az etikai magatartásformának az egyes népek tudatszintjén való analóg megnyilvánulása. Elsősorban az Ószövetség népére gondolunk. A választott nép ugyanis éppúgy a gyermeki tudatszint jellemzőit nyilvánítja ki az erkölcsi normákhoz való viszonyában, mint a környező népek, bár a kinyilatkoztatásban kapott magasrendű istenfogalom és rendeltetésének üdvösségtörténeti tudata kiemelt vallástörténeti szerepet biztosít számára.** A szövetség Istene, Jahve a legfőbb tekintély, abszolút Úr. Ahogy a gyermek számára döntő szó, hogy „Edesapám azt mondta”, úgy esik latba Isten kiválasztottjainak ajkán, illetve a leírt szövegekben, hogy „Ézt mondja az Úr”. A tizparancsolattal kapcsolatban Mózes így buzdítja népét a Biblia szövege szerint: „Tanuljátok meg őket s legyen gondotok megtartásukra” (MTörv. 5,1). E törvényektől elválaszthatatlan a gyermeki indítékokra emlékeztető motíváció: az áldás és az átok. Aki megtartja a törvényt, már a földön bőséges jutalmat kap, aki megszegi, azt keményen megbüntetik (vö. MTörv. 11,26—28). Így találkozunk az Ószövetségben az abszolút Tekintély, a külső törvény (a Tóra), a gyermeki engedelmisség és az érzékelhető jutalom vagy büntetés motívációja. — A külső törvény, a kritika nélküli engedelmisség, az etikai normákkal kapcsolatban a kellemes és kellemetlen érzések vezérmotívumként való elfogadása azonban az emberi civilizáció fejlett fokán is megfigyelhető éppúgy, mint egyes etikai rendszerekben. Ilyen például bizonyos negatív szokások engedelmes követése csupán azért, mert „Mások is így csinálják”. Ilyen a felelősségtudat hiányának kiskorúsító jelensége, vagy az emberi felelősség Istenre való áthárítása. Ilyen az a hedonista magatartás, illetve értékelésmód, amely az életet csak élvezeteiben hajlandó elfogadni. Ezt azonban már nem nevezhetjük „gyermekinek”, sokkal inkább deformáltan „gyermekesnek”, olykor pedig bántóan primitívnek, vagy infantilisnak.

Az etikai normák és a nagykorúság tudatszintje. Jálics Ferenc a hit fejlődésével kapcsolatban beszél a „nagykorú hitről”. Ez az elnevezés azonban nem egészen megfelelő. A „nagykorúsodó” szó legalábbis kiegészítésként ide kíváncsok. Ennek pedagógiailag feltárt jellemzői szinten jól ismertek. Nem szorulnak tehát részletes elemzésre, csupán néhány utalásra. A nagykorúsodás első fázisa a gyermeki tudattal való éles szembehelyezkedés. A serdülőkor, meg a forrongó ifjúkor tagadása és lázadása mögött a szabadság és az önállóság, tehát az autonómia elemi erejű igénye húzódik meg. Ez szélsőséges esetekben a szülői, a nevelői és az isteni tekintély teljes elvetéséhez vezet. Ennek lélektani állapotát fejezi ki tömören József Attila verse:

*Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám
(Tiszta szívvel) (3)*

A tekintély elvetése pedig együtt jár azoknak a magatartás-szabályoknak elvetésével, melyek biztosítékául gyermeki szinten a szülői vagy az isteni tekintély szolgált. A pedagógia jól ismeri a nagykorúsodó fiúk és az apák között kifejlődő — olykor egyenesen kirobbanó — konfliktusokat, melyek belső gyökereit a mélylélektan tárja fel (vö. Freud és az „apakomplexus”). Jellemző dokumentuma ennek a világirodalomban Franz Kafka *Levél apámhoz* című írása. Ennek transzcendens irányú jelentése is van, amint azt az irodalomkritika felismerte és elemzi. A nagykorúsodó személy öntudatra ébred, és ez együtt jár az önálló cselekvés, az etikai autonómia igényével. Az autonómia ugyanis öntörvényűséget jelent, vagyis azt, hogy az ember a saját erkölcsi meggyőződését, tehát a saját törvényét kívánja követni. A nagykorúvá váló személy magatartását már csupán olyan erkölcsi normák képesek ténylegesen befolyásolni, melyeket ő maga elfogad s belső meggyőződés alapján vallani képes.

Az erkölcsi magatartás szabályait tehát a nagykorúsodó tudat hajlamos gyökeres kritikának alávetni. Újra és újra fölveti a miért kérdését. Mi az életem értelme? Miért kell jónak, becsületesnek lenni? Egyáltalán: mi a „jó” és mi a „rossz”? S ezek a jelenségek nagy vonalakban megismétlődnek az etikai nagy-

**Kivételt jelentenek e tekintetben például Mózes és a próféták, akik a maguk korának legkiemelkedőbb jellemei, egyben az etikai nagykorúság képviselői.

korúsodás tudatfokán is. Az európai ember nagykorúsodása a reneszánszban kezdődik, és a felvilágosodás korában nyer konkrét filozófiai megfogalmazást, elsősorban Kantnál, etikai vonatkozásban is. Mert az ember autonómia-igénye az etikai autonómia igényével együtt jelentkezik. Már Kant előtt megindul egy folyamat, amely kritikusan felülvizsgálja a vallás és az etika eladdig szervesnek tartott összetartozását, amely a lassanként autonómmá váló erkölcsi gondolkodás első lépése. Shaftesbury már arról beszél, hogy az ateista is lehet erkölcsös. Maga a vallás pedig nem feltétlenül garantálja a kritikailag is helytálló erkölcsi értékelést: „Mert hiába támogat a vallás és az etika eladdig Istenség akaratára és tetszésére hivatkozva bármely, természete szerint gyűlöletes dolgot”. (4) (Ismerjük például, milyen szellemi vergődést jelentett később Kierkegaardnak, hogy Ábrahám áldozatát etikailag értelmezze!) A nagykorúságát átélő emberi tudat számára tehát az erkölcsnek a kinyilatkoztatástól, s vele kapcsolatban Isten és az egyház tekintélyétől függetlenné válva is meg kell állnia a saját lábán. Korunk erkölcsoteológusainak pedig válaszolniuk kell a világtól kapott felhívásra: mit tudnak kezdeni ezzel a — ma már egyre szélesebb körben jelentkező — autonómia-tudattal, illetve igénnyel, mely elvezetett az etika szekularizálásához. Ebben Nietzsche képviseli a kamaszkor radikális tagadását („Túl jön és rossz”). Kant a gyakorlati ész kritikájában az ember szabadságával azonosítja az autonómiát. Az ember önmagában ismeri föl az ész alapvető, egyetemes erkölcsi normáját és tülemelkedik a gyermeki tudatszintet idéző „heteronómián” (= jutalomért tenni a jót). Kant fönntartja a transzcendens felé az emberi nyitottságot. Feuerbach és N. Hartmann viszont már az etikai ateizmus álláspontjára helyezkedik. Istennek meg kell halnia, hogy az ember teljesen önállóvá, autonómmá válhassék.

A nagykorúsodó személy s a nagykorúvá váló emberi gondolkodás tehát etikai sikon is hasonló jelenségeket mutat fel. Jállicsál szövege „megalkotja saját erkölcsi elveit”, mert számára az erkölcsi értékelés már nem „tekintélyen alapuló állásfoglalás”. (5)

Az etikai normák és az érett nagykorúság tudatszintje. Vajon a nagykorúsodás említett jelenségeivel befejeződött az ember fejlődése? Vajon az emberi lét hagyományos tekintélyeinek felszámolása, az önmagunk előtti felelősség s vele a cselekvés autonómiájának kivívása elvezetett az etika beteljesüléséhez?

Ha a nagykorúsodó, illetve „nagykorú” emberi tudatot azonosítanánk az érettséggel, ha az ember etikai magatartásában nem volna más alternatíva, mint a gyermeki, vagy a felnőtt tudatforma közötti választás, akkor a keresztény erkölcs menthetetlenül halálra volna ítélve. Megmaradna ugyanis a világ szemében, az emberiség gyermeki korszakainak, illetve a személyiségfejlődés kinövésére ítélt első fokának körében (Freud ezt próbálta kimutatni mélylélektan alapon). Ezt a végzetes azonosítást azonban sem a történelem, sem pedig a személyi fejlődés nem igazolja. Sőt elvezet egy nagy horderejű felismeréshez. Ha a fejlődő etikai tudatra a hégeli dialektika ismert fogalmait alkalmazzuk, kiderül, hogy a gyermeki magatartás tézisével szemben a felnőtt magatartás az antitézist képviseli, de semmiképpen nem a szintézist! A pedagógia és a lelkipásztori tapasztalat egyszerű példával világíthatja meg ezt. Köztudott, hogy a gyermek milyen naiv bizalommal tudja elfogadni szülei, nevelői, illetve lelkipásztorai szavait és tekintélyét. Az a jelenség is jól ismert, mennyire hajlamos a nagykorúsodó személy szakítani a gyermekkor tekintélyeivel (szülő, nevelő, egyház, Isten), hogy a saját útjára lépessen. Ez azonban nem az érett nagykorúság magatartásformája (még ha sokakban megrögződik is!). *Az éretten nagykorú keresztény visszatalál gyermekkor tekintélyeihez, csak éppen magasabb sikon és másfajta viszonyulással.* Tipikus példa, ahogyan Pál hét éves korában boldogan szalad oda hitoktatójához (vagy valamelyik kedvelt nevelőjéhez); tizenhat éves korában már nem köszön neki az utcán és „meg sem ismeri”; harmincöt éves korában viszont, érettebb fővel már újra köszön és elbeszélget gyermekkorának számára kedvelt nevelőjével, lelkipásztorával (pedig nézetei azóta esetleg több vonatkozásban is elszakadtak gyermekkorá hitétől). E fordulat olyan méretű személyiségnél is jól megfigyelhető, akiket kivételes lángelmékként tartunk számon az emberi kultúra különböző ágazataiban: Napóleonnál, bizonyos tekintetben Goethénél, Adyánál és megszámlálhatatlanul sok más kiválóságnál. Napoleon esetében például a vallásos gyermekkor után jelentkezik a teljes autonómiát igénylő fel-

nőtt tudat antitézise. Emlékezetes gesztusa ennek, amikor a pápa kezéből kiragadja a koronát és önmagát koronázza császárrá. Az egyház jelen van, de csak statisztál ennél a szertartásnál. Adynál szintén a belső érlelődés vezet oda, hogy gyermekkorra megtagadott hitének szimbólumához, Krisztushoz magasabb síkon visszatérjen, egy sűrített élet tapasztalatainak szintézisével, tettekben is („Hiszek Krisztusban, Krisztust várok”; a kereszt előtt újra megemelt kalap stb.). (6)

Míndez egyértelműen mutatja, hogy az ún. „felnőtt nagykorúság” még nem a végső foka a személyiség etikai fejlődésének. Jálics tehát — megfelelő tapasztalatok birtokában — joggal veszi fel harmadiknak az *érett tudatot*, amely nem csupán a hitre, de az erkölcsi magatartásra is jellemző. S az érett tudatforma épp azért „szintézis”, tehát termékeny összegezés, mert éleltszemléletében a gyermeki és a felnőtt tudat értékeit egyesíteni képes. Erdemes ezt a fordulatot az etikai magatartás alakulásának két jellemző fogalmával kapcsolatban megvizsgálni. Hogyan alakul a személyiség magatartásformája az „autonómia” és a „te-kintély” vonatkozásában?

a) Ami az *autonómia* fogalmát illeti, az érett etikai személyiség kétségtelesen túlhaladja a nagykorúsodás vagy a befejezetlen nagykorúság totális és tagadó öntörvényűségét. A Biblia az ilyenfajta autonómiában látja tulajdonképpen az ember ősbűnének etikai síkon való megnyilvánulását. A Teremtés könyve arra céloz, hogy az ember az erkölcsi norma tekintetében olyan akar lenni, mint Isten. Meg akarja „ismerni” a jót és a rosszat. Eszik a jó és rossz tudásának fájáról (Ter 3. f.). A jelképes kifejezések mögött azonban egyértelműen az van, hogy az ember maga akarja eldönteni, mit szabad és mit nem; vagyis teljes autonómiát igényel cselekvése számára. Ez az etikai magatartás történelmi síkon Nietzschében csúcspontot ér („Túl jön és rosszon”), aki cselekvésében önmagát tekinti normának. Teljesen elveti Isten, Krisztus, vagy az egyház tekintélyét az autonómia e totális igénylésében az „erősek”, a „szabad szellemek” magatartása címén. De elveti az igazság-normát is! Csábító volna itt arra gondolni, hogy eszerint „az” ateista kötelező etikai magatartása: a nagykorúságnak ezen a tagadó autonómiáján való megtapadás. Valójában az etikai érettség sajátos útját az ateista is végigjárhatja. Például úgy, hogy negatív öntörvényűségét lelkiismerete és a valóság törvényeihez igazítja (Alfons Auer). A valósághoz és a lelkiismerethez hűséges magatartás kizárja a személyi önkényt. A cselekedeteket pedig mintegy transzcendens irányba tájolja be (vö. implicit hit). Belső érlelődésében a nem hívő ember eljuthat oda, hogy a hívők világnézetének sarkalatos tekintélyeire (Isten, Krisztus, egyház) bizonyos tisztelettel néz. Képes tehát elfogadni a hit és a hívő cselekvés értékeit, amennyiben ezek a vallási értékek elismerést keltő emberi életformák tanúságtételében realizálódnak. — Maga a „keresztény értelmű autonómia” fogalma tulajdonképpen a jelenben tisztázódik mint „teonóm autonómia” (7) (Franz Böckle), tehát olyan emberi öntörvényűség, amely nem szakad el Istentől, sőt az ő mindenható Valóságából táplálkozik. Erre a keresztény teológia legalapvetőbb fogalmai világítanak rá:

— A keresztény értelmezésű *teremtésben* — a panteista és más monista rendszerekkel szemben — Isten a saját lábára állítja teremtményét, az embert, hogy az fokozatosan kibontakoztatva önállóságát, társa legyen a teremtésben. A teremtés ebben az értelemben a lét síkján való nagykorúsítás elemi tette. (8)

— A *megváltás* Krisztusban „Isten fiainak szabadságát” adja meg az embernek. Benne az Öszövétség gyermeki tudatszintű erkölcsiége a „krisztusi nagykorúság” (Ef 4,13) fokára emelkedik. Krisztus megmutatja Istenben mint abszolút Űrban a szeretet Istenét. Ő nem szigorú parancsokat ad az embernek, hanem meghívja az embert az üdvösségre, és megajándékozza őt a döntés szabadságával.

— A *megszentelés* lelke a Szentlélek, eszköze a kegyelem. S ez a kegyelem nem veszi el szabadságunkat, hanem épp kibontakoztatni segíti azt. Isten kegyelmi segítsége tehát olyanféle, mint a szülők anyagi támogatása. Nem arra szolgál, hogy megakadályozza gyermekei önállóságát, hanem épp arra, hogy azt lehetővé tegye. Teilhard de Chardin tömör megfogalmazása szerint: „Dieu fait se faire”, vagyis „Isten cselekszik, hogy az ember cselekedni tudjon”. (Ugyanezt tanította már Aquinói Szent Tamás és tanítja ma, tágasabb tudathorizonton például Karl Rahner.)

b) Ami pedig a tekintély tiszteletét illeti, a nevelés tapasztalatai sokrétűen tükrözik, hogyan megy végbe a személyiség etikai megérése. Az igazán érett döntésre képes felnőttek ugyanis úgy önállósulnak, hogy magasabb síkon visszatálnak gyermekkoruk tekintélyeihez (szülőkhöz, nevelőkhöz, Istenhez). Az érett nagykorúság jele tehát nem a tekintély elvetése, hanem a tekintély felnőtt szintű, nagykorú elfogadása. Ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy az éretten nagykorú személy túljut a tekintély válságán, sokat hangzatosított krízisén. (9) Felismeri, hogy nem „a” tekintély lényege kerül válságba a nagykorúsodó tudat szintjén, hanem a tekintély megjelenülése, megnyilvánulása, illetve a hozzá való viszony. A gyermeki tudatszint abszolút tekintélye helyébe ezzel a kritikai-lag igazolt, vagy igazolható, vagyis verifikált tekintély lép, tehát az igazi, a hiteles tekintély. Így érthető korunk lázadása a kellően nem hitelesített tekintélyekkel szemben, amikor egy személy vagy egy közösség a pusztá létére, nevére, címére, rangjára hivatkozva, esetleg múltját idézve lép fel autoritatív módon a nagykorúság tudatformájának képviselői előtt. Mi az tehát, amit korunk embere — akár nem hívő, akár hívő — nem tud igazán befogadni? A pusztán intézményes tekintélyt! Azt a megnyilatkozási formát, amely a kritikai igazolást, a hitelesítést elhárítva hagyományos pozíciójára hivatkozik, miközben rendelkezik a rábizottakkal, s legfőbb érve saját megfellebbezhetetlennek vélt auktoritása. Az apa már nem parancsolhat felnőtté vált gyermekeinek pusztán ezen a címen: „Mert én az apád vagyok!” A lelkipásztor sem kívánhatja magának a személyi teintélyt nagykorú hívei körében pusztán ezen a címen: „Mert én a plébánosotok vagyok!” Sőt — mondjuk csak ki a kényes megállapítást — ma már az egyházi tanítóhivataltól is várják a nagykorúsodó hívek, hogy útmutatásait ne pusztá tekintélyi alapon fogalmazza meg, főként ne az erkölcsi élet kérdéseiben. Erre vonatkozólag igen sok utalás történik napjaink erkölcssteológiai vizsgálódásaiban (Rahner, Auer, Demmer, Schüller, Böckle s mások részéről). Tipikus példája a személyiségével és megnyilatkozásaival kivívott világtekintélynek XXIII. János pápa. A nem igazolható tekintély egyik legfőbb képviselője viszont Lefébvre érsek. Mert mit kíván Lefébvre? Az Ószövetséget és a középkort idéző gyermeki engedelmisséget és tekintélytiszteletet az egyházban, miközben ő és követői ugyanezt a gyermeki engedelmisséget a lázadó szembeszegülés tudatszintjén vetik meg és vetik el a II. Vatikánum egyházával szemben. Ez pedig önellentmondás. A tekintély válsága tehát az egyház életében is bekövetkezett, de nem „a” tekintély lényegét, hanem megnyilatkozási módját érintően. A mai erkölcssteológia ezt a változást úgy értelmezi, hogy az erkölcsi útmutatásokat tartalmazó egyházi megnyilatkozásokban ma már nem elég egyoldalúan autoritatív stílusban fogalmazni. Főként Franz Böckle mutat rá az ún. *deontologikus* és *teleologikus* érvelésmód sajátosságaira, s arra, hogy az egyház megnyilatkozásaiban egyre inkább kívánatosá válik az utóbbi alkalmazása is. (10) A *deontologikus* érv tekintélyi érv (to deon = a kötelesség), amely szívesen hivatkozik például az elvont értelmezésű emberi természetre. Szélsőséges formájában Pufendorf tételéhez vezet, aki szerint „egy tett azért jó, mert Isten jónak jelentette ki, és rossz, mert Isten elítélte”. Így az erkölcsi jó bázisa Isten kinyilatkoztatott akarata volna, amellyel mintegy „önkéntesen dönti el a tettek helyes, vagy helytelen voltát”. Ezt a nézetet a katolikus egyház sohasem tette magáévá. Legjobb teológusai mindig is tudták, hogy a lét megelőzi a cselekvést, az igazság értelmi felismerése pedig az akarati döntést. Ha valaki ma ezt a megfontolást követné, a kinyilatkoztatás Istenét szembeállítaná a teremtés Istenével. Nem elég tehát az emberi természetből deduktíve levezetni valamely erkölcsi előírást. A nagykorú keresztények igénylik a *teleologikus* érvelésmód integrálását, amely az erkölcsi tett következményeit is figyelembe veszi az emberi tapasztalás körében, hogy a következmények fölmérése egyúttal lehetővé tegye a cselekvési norma igazolását, hitelesítését, verifikálását. Az erkölcssteológia érvelési módja tehát a nagykorú, sőt éretté váló keresztény tudat számára a deontologikus és teleologikus érvelésmód szintézise. Ugyanez az igény jelentkezik egyre fokozottabban az erkölcsi életet érintő egyházi megnyilatkozásokkal kapcsolatban is (vö. *Humanae vitae*, *Persona humana* stb.). (11) Ez tehát nem „az egyház” tekintélyének elvetését, hanem e tekintély új formában való igénylését jelenti; annak a nagykorúsodásnak realizálását, amely gyökereiben a II. Vatikánum egész szemléletmódjában kirajzolódik, s a keresztény erkölcsi tudat megérlelődése felé mutat.

A pusztán „hivatalos” tekintéllyel szemben tehát az érett nagykorúság tudata igényli *a személy által hitelesített tekintélyt*, amelyet felnőtten is el tud fogadni, amellyel azonosulni tud. Igen fontos jele azonban az érett nagykorúságnak az is, hogy a merőben kívülről jövő, fenyegető és a személy önállóságát elnyomó tekintélyt nem fogadja el erkölcsi normának. Az erkölcsi törvény bensősévé tétele, interiorizálása viszont nem jelenti a törvényhozó tekintély megtagadását. Döntő jelentősége tehát Jézus Krisztusnak és az Újszövetségnek, hogy megmutatja Istenben az „Atyát”, a szeretet Istenét az Ószövetség büntető Istenevel, Jahvéval szemben. Isten természetesen nem változott meg, de megváltozott az ember viszonya Istenhez Krisztusban és Krisztus által. Az Újszövetség ebből a szempontból az ember üdvösségtörténeti nagykorúságának magna carthája, páratlan jelentőségű törvénykönyve. A „kopernikuszi fordulat” két jellemző mondata: „Isten a szeretet” (1 Jn 4,16); „aki kitart a szeretetben, az Istenben marad, Isten pedig őbenne marad” (uo.). Aki tehát a szeretetben él, az a gyermeki cselekvésmód tudatszintjét felülmúlva eljut a keresztény érettség fokára. Számára Isten már nem elnyomó, külső tekintély, hanem a cselekvés *belső normája*. Ugyanakkor pedig az erkölcsi motiváció is túlhaladja a gyermeki szintet. Hiszen aki „Istenben” cselekszik, azt nem a jutalom, meg a büntetés serkenti tevékenységében és irányítja döntéseiben, hanem a szeretet. Ez pedig már nem pusztán nagykorúság, hanem a legmagasabb fokú erkölcsi érettség.

Következmények. Az erkölcsi tudat gyermeki, felnőtt és éretten nagykorú fokának megkülönböztetése korunk egyik égető problémájára kínálja a megnyugtató választ: *a nagykorú erkölcsi tudat eszerint még nem feltétlenül érett is egyben!* A keresztény erkölcsi magatartás nem a gyermeki tudat szintjét képviseli (bár sokan alig haladják túl ezt a fokot). Hiteles képviselőiben az érett etikai tudat körébe tartozik, és összegezni képes a gyermeki tudat értékeit a felnőtt tudatfok értékeivel (vö. például Dietrich Bonhöffer, Takasi Nagai, Edith Stein, Teilhard de Chardin, vagy nálunk Dienes Valéria érett nagykorúságát). Ilyen a létezés iránti alázat, vagy a hiteles tekintély iránti bizalom, a felnőtt engedelmisség.

Jelentős következmény, hogy e három tudatfok kezünkbe adja *az etikai irányzatok értelmezésének egyik kulcsát*, és ezzel lehetővé teszi a téves értelmezések kiigazítását. Az etikai értékítéletek helyét így könnyebben meg lehet állapítani. Persze újra hangsúlyozni kell a bevezetőben mondottakat: sem a fejlődő erkölcsi személyiség, sem az egyes etikai rendszerek kategorizálásánál nem szabad egyoldalúságba esni. Mert az etikai alkotók és irányzatok éppoly kevéssé tekinthetők egyértelműen kategorizálhatónak, mint az emberi jellemek a karakterológia kereteiben. Kant etikája a maga szigorú autonómia-igényével például a nagykorúság jeleit mutatja. A transzcendens felé való etikai nyitottsága viszont koncepciója bizonyos érettségére vall. A nagykorúság jeleit mutatják az analitikus etikák (metaetikák) irányzatai a jó és rossz fogalmának kritikus felülvizsgálásával. Szent Ágoston vagy Mounier szeretet-etikája az evangéliumi nagykorúság szemléletét képviseli, míg Joseph Fletcher szituációs szeretet-etikájában az érettség gyermeki naivitással vegyül, többek között fogalmi tisztázatlansága és belső ellentmondásai miatt. (12) Bővebben érdemes viszont kitérni a hedonizmus különböző formáira az etikai tudat kategóriái szempontjából. Ebben a tekintetben ugyanis tisztázatlan értékítéletekkel találkozunk. Freud például élvezet-elvével (Lustprinzip) nyilvánvalóan hedonista hajlamát árulja el, és nem csinál titkot abból, hogy a keresztény életértelmezést a gyermeki tudat szintjére helyezze (vö. a Mennyei Atya és a patriarkális kultúra, Isten gyermeke és a Gondviselés védettségének keresése). Holott a bensőséges gyermeki bizalom az érett erkölcsi személyiségekre is jellemző lehet (szentek!). A hedonizmus viszont minden kétséget kizáróan az etikai infantilizmus vonásait viseli, amennyiben az élet értelmét az élvezésben jelöli meg. S bár a hedonizmus különféle elméleteiben a normák tudatosítása és rendszerezése bizonyos nagykorúság jele s a szellemi élvezet hangsúlya biztosítja a humanizációt, a hedonizmus gyakorlati formáinál a gyermeki élvezetkeresés motivációja elárulja, hogy lényege szerint az infantilis etikai tudat szintjére helyezhető. A gyakorlati hedonista az életet csak élvezeteiben hajlandó értékelni és elfogadni. Nem képes eljutni arra az érett tudatfokra, melynek képviselői az ember etikai kibontakozásának beteljesülését a szeretetben való felelős szolgálat motivációjában találják meg. A „konzumhe-

donista" számára etikai értelemben „jó” az, ami érzéki élvezeteket ad. A keresztény nagykorúság tudata számára megvilágosodik a kereszt, a szenvedés, a küzdelem értelme is az életben. Az éretten nagykorú keresztény „Nem tagadja, hogy a betegség, az anyagi nyomorúság... valóságos rossz”, de más mércével állapítja meg a sorrendet. Számára „a legkimagaslóbb rossz az elszigeteltség, és a szeretetre meg a szolgálatra való képtelenség”. (13) A felnőtt etikai tudat képviselője eljut cselekedeteinek és motivációjának értelmes felülvizsgálásáig, a jó és rossz fogalmának kritikájáig, az ésszerű döntések fontosságának felismeréséig. A keresztény nagykorúság túllép ezen, de az értelmes cselekvés készségét integrálja személyiségébe. Viszont egzisztenciális célkitűzéssé, tehát személyiségformáló eszmévé válik számára a felismerés: a valódi emberi és erkölcsi érettség lényege, s ezzel a ma oly sokat kutatott „keresztény sajátosság” (proprium christianum) több, mint a racionális cselekvés. S ez a többlet: az Élet, a Valóság szeretetben való szolgálata, kinek-kinek a maga hivatása keretében, amely egyszerre jelenti a felelős szolgálatvállalást Istenért és az emberekért.

Jegyzetek: 1. Ld. Változik a hitünk? (Cambios en la fe, Buenos Aires, 1974) — 2. Ez a megállapítás nem zárja ki azt, amit Karl Hörmann így fogalmaz: „Minden igazi nevelés célja az önálló ember” (Verantwortung und Gehorsam, 1978, Tyrolia, 144. o.). Monika Nemešček is joggal állapítja meg: a gyermekeket egyenesen rá kell nevelni arra, hogy megfelelő kritikával fogadják, amit nekik mondanak. Így „az erkölcsi cselekvés normáinak elfogadási alapja is a helyes indokolást követő megértés lesz, nem a pusztán tekintélyi érv, a hatalmi szó” (Gott im Leben des Kindes — Isten a gyermek életében, Bécs, 1978, 57—58. o.). Ez a jogos pedagógiai törekvés azonban igazában felnőtt korban érik be, és nem jelenti azt, hogy a gyermek valódi etikai önállóságra, a létezés horizontjában való erkölcsi döntésre képes. — 3. József Attila verse a keserű lázadás lelkiállapotát fejezi ki, a szellemi felnőtté válás küszöbének belső krízisét, az autonómia vágyát és kényszerét. Átmeneti lelkiállapot ez, és típusos. A merev tekintély válasza rá szinte mindig ugyanaz: a pofon, vagy a kitagadás. Pedig a jószándékú lázadók és tévedezők esetében ilyenkor van leginkább szükség a türelemre és megértésre. — 4. Értekezések az erényről és az érdemről, Budapest, 1969, 37. o. (az 1773-ban Londonban megjelent eredeti magyar fordítása). — 5. i. m. 29. o. — 6. Ld. Imádság háború után, Hiszek hitetlenül Istenben, Krisztus-kereszt az erdőn című verseket. — 7. Fundamentalmoral, München, 1977, 80—92. o.; A. Auer: Autonome Moral und christliche Glaube, 1971, Patmos Vlg. — 8. Böckle i. h. 80. o. — 9. Az „Autoritāt in der Krise” című kötetben különösen Karl Rahner tanulmánya figyelemre méltó: Das kirchliche Lehramt in der heutigen Autoritätskrise (Regensburg, 1970). — 10. i. m. 306—317. o. E két érvelési módot vitatja meg Ausztria két vezető moráleteológusa, Karl Hörmann (Bécs) és Hans Rotter (Innsbruck) a teológiai napok keretében (Texte der Öst. Theol. Kommission, Wien, 1979, 4. sz.). — 11. Bár az „új” érvelési mód még nem tudatosult kellő módon az egyházban, a jelzett „teleologikus” érvelést, amely az emberi tapasztalást is figyelembe veszi, többek között a Humanae vitae enciklika is alkalmazza (vö. 17.). — 12. Ld. Varga A.: Az erkölcsi élet alapjai, Róma, 1978, 78. o. — 13. Jálcis i. m. 49. o.

A VIGILIA KIADÓHIVATALA KÖZLI: Megjelent a Vigilia 1979. évi nyolc-
oldalas tartalomjegyzéke. Előfizetőink részére a januári számunkhoz díjtalanul
mellékeljük. Példányonkénti vásárlóink számára 1,— forintos bélyeg beküldése
ellenében készségesen megküldjük a kért címre.